

TA'MINOT ZANJIRLARI (SUPPLY CHAIN) UZILISHINING IQTISODIY OQIBATLARI

Samiyev Mirkamol Amridin o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va Servis instituti

"Iqtisodiyot nazaryasi" kafedrası assistenti

e-mail: samievmirkamol@gmail.com

Abdurashidov Isomiddin Saloxiddin o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

IRB-125 guruh talabasi

e-mail: isomiddinabdurashidov249@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada ta'minot zanjirlari uzilishining global va milliy iqtisodiyotga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida logistika tizimidagi uzilishlar, pandemiya, geosiyosiy omillar va transport muammolarining ishlab chiqarish hajmi, narxlar darajasi, bandlik va savdo ko'rsatkichlariga ta'siri o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ta'minot zanjiridagi nosozliklar iqtisodiy barqarorlikka jiddiy xavf tug'diradi. Shuningdek, muammoni kamaytirish uchun diversifikatsiya, raqamlashtirish va risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi asoslab berildi.

Kalit so'zlar: ta'minot zanjiri, logistika, iqtisodiy oqibatlar, inflyatsiya, global savdo, ishlab chiqarish, risk boshqaruvi, pandemiya, diversifikatsiya

Abstract

This scientific article analyzes the economic consequences of supply chain disruptions on both global and national economies. The study examines the impact of logistics interruptions, pandemics, geopolitical factors, and transportation issues on production volume, price levels, employment, and trade indicators. The results indicate that disruptions in supply chains pose a serious threat to economic stability. Furthermore, the research highlights the importance of improving diversification, digitalization, and risk management mechanisms to mitigate these challenges.

Keywords: supply chain, logistics, economic impact, inflation, global trade, production, risk management, pandemic, diversification

Аннотация

В данной научной статье анализируются экономические последствия нарушения цепочек поставок для глобальной и национальной экономики. В ходе исследования изучено влияние сбоев в логистике, пандемий, геополитических факторов и транспортных проблем на объем производства, уровень цен, занятость и торговые показатели. Результаты показывают, что нарушения в

цепях поставок представляют серьезную угрозу экономической стабильности. Также обоснована необходимость совершенствования механизмов диверсификации, цифровизации и управления рисками.

Ключевые слова: цепочка поставок, логистика, экономические последствия, инфляция, мировая торговля, производство, управление рисками, пандемия, диверсификация

1. Kirish

Ta'minot zanjiri – bu mahsulot yoki xizmatni yaratish, qayta ishlash, saqlash va yakuniy iste'molchiga yetkazib berishgacha bo'lgan barcha bosqichlarni o'z ichiga oluvchi murakkab iqtisodiy tizimdir. Ushbu tizim xom ashyo yetkazib beruvchilar, ishlab chiqaruvchilar, logistika operatorlari, distribyutorlar va chakana savdo subyektlari o'rtasidagi uzviy hamkorlikka asoslanadi. Zamonaviy globallashtirish sharoitida ta'minot zanjirlari geografik jihatdan kengayib, ko'plab mamlakatlar va iqtisodiy hududlarni qamrab olgan holda, yuqori darajadagi integratsiyalashgan tizimga aylangan.

So'nggi o'n yilliklarda ishlab chiqarish jarayonlarining xalqaro miqyosda taqsimlanishi, "just-in-time" (aniq vaqtda yetkazib berish) kabi samaradorlikka yo'naltirilgan yondashuvlarning keng qo'llanilishi ta'minot zanjirlarining samaradorligini oshirdi. Biroq, aynan shu omillar tizimning tashqi zarbalarga nisbatan sezuvchanligini ham kuchaytirdi. Ya'ni, zanjirning bir bo'g'inida yuzaga kelgan uzilish butun tizim faoliyatiga domino effekti orqali salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xususan, so'nggi yillarda yuzaga kelgan global inqirozlar bu muammoning dolzarbligini yanada oshirdi. COVID-19 pandemiyasi ishlab chiqarish korxonalarining vaqtincha yopilishi, ishchi kuchi yetishmovchiligi va transport cheklovlari orqali global ta'minot zanjirlarida jiddiy uzilishlarni yuzaga keltirdi. Bundan tashqari, xalqaro savdo siyosatidagi o'zgarishlar, proteksionistik choralar, logistika infratuzilmasidagi nosozliklar hamda geosiyosiy keskinliklar (masalan, savdo urushlari va mintaqaviy mojarolar) ta'minot zanjirlarining barqaror ishlashiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ta'minot zanjiri uzilishlari nafaqat alohida korxonalar faoliyatiga, balki butun iqtisodiyotga keng ko'lamlı ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, ishlab chiqarish hajmining kamayishi, mahsulot tannarxining oshishi, inflyatsiya bosimining kuchayishi, eksport-import operatsiyalarining sekinlashuvi va bandlik darajasining pasayishi kabi salbiy oqibatlar yuzaga keladi. Shu bilan birga, bu jarayonlar iqtisodiy barqarorlik va milliy xavfsizlik uchun ham muhim tahdid sifatida qaralmoqda.

Bugungi kunda ta'minot zanjirlarining uzluksiz ishlashini ta'minlash, ularning barqarorligi va moslashuvchanligini oshirish dolzarb ilmiy va amaliy muammolardan

biri hisoblanadi. Shu sababli, ushbu sohada ilmiy tadqiqotlar olib borish, zamonaviy yondashuv va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – ta'minot zanjiri uzilishining iqtisodiy oqibatlarini chuqur tahlil qilish, ularning iqtisodiyotga ta'sir mexanizmlarini aniqlash hamda ushbu muammolarni kamaytirish bo'yicha samarali strategiya va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijalari iqtisodiy siyosat yuritishda, biznes strategiyalarini shakllantirishda hamda logistika tizimlarini takomillashtirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lishi kutilmoqda.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda ta'minot zanjirlari uzilishining iqtisodiy oqibatlarini chuqur va tizimli o'rganish maqsadida kompleks ilmiy yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy va empirik tahlillarni o'z ichiga olib, turli ilmiy usullar uyg'unligiga asoslandi.

Avvalo, **analitik usul** yordamida ta'minot zanjiri uzilishining asosiy sabablari va ularning iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri o'rganildi. Bu jarayonda ishlab chiqarish hajmi, inflyatsiya darajasi, eksport-import ko'rsatkichlari va bandlik dinamikasi kabi muhim makroiqtisodiy indikatorlar tahlil qilindi. Analiz davomida sabab-oqibat bog'liqligi aniqlanib, ta'minot zanjiri uzilishining iqtisodiyotga bevosita va bilvosita ta'sirlari yoritildi.

Shuningdek, **taqqoslash (komparativ) usuli** orqali turli mamlakatlar va mintaqalardagi ta'minot zanjiri tizimlari o'rganildi. Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar tajribasi solishtirilib, ularning muammolarga nisbatan yondashuvi va yechimlari tahlil qilindi. Bu esa global miqyosda umumiy tendensiyalarni aniqlash va samarali amaliyotlarni ajratib ko'rsatish imkonini berdi.

Statistik tahlil usuli tadqiqotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, unda xalqaro va milliy statistik ma'lumotlar asosida iqtisodiy ko'rsatkichlardagi o'zgarishlar o'rganildi. Xususan, ishlab chiqarish hajmining pasayishi, logistika xarajatlarining oshishi, narxlar indeksi o'zgarishi va savdo hajmlarining dinamikasi statistik usullar orqali tahlil qilindi. Ushbu usul natijalarning ishonchlilikini ta'minlashga xizmat qildi.

Bundan tashqari, tadqiqotda **sistematik yondashuv** qo'llanilib, ta'minot zanjiri yagona tizim sifatida ko'rib chiqildi. Ya'ni, xom ashyo yetkazib berishdan tortib, yakuniy mahsulotni iste'molchiga yetkazishgacha bo'lgan barcha bosqichlar o'zaro bog'liq holda tahlil qilindi. Bu yondashuv uzilishlarning qaysi bosqichda yuzaga kelishini va uning umumiy tizimga ta'sirini aniqlash imkonini berdi.

Shuningdek, **kontent-tahlil usuli** orqali ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va rasmiy statistik manbalar o'rganildi. Bu usul yordamida mavzu bo'yicha mavjud ilmiy qarashlar umumlashtirilib, asosiy nazariy xulosalar shakllantirildi.

Tadqiqot uchun ma'lumotlar bazasi sifatida Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi, OECD, UNCTAD kabi xalqaro tashkilotlar hisobotlari, shuningdek,

milliy statistika ma'lumotlari va ilmiy adabiyotlardan foydalanildi. Ma'lumotlarning ishonchliligi va dolzarbligi ularni tanlashda asosiy mezon sifatida belgilandi.

Umuman olganda, qo'llanilgan metodologiya ta'minot zanjiri uzilishining iqtisodiy oqibatlarini har tomonlama tahlil qilish, ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

3. Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'minot zanjirlaridagi uzilishlar iqtisodiyotning turli darajalarida — mikro (korxonalar), mezo (tarmoq) va makro (milliy va global) darajada sezilarli salbiy oqibatlarga olib keladi. O'rganishlar asosida quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

Avvalo, **ishlab chiqarish hajmining sezilarli darajada kamayishi** kuzatildi. Xom ashyo, yarim tayyor mahsulotlar va ehtiyot qismlar yetishmovchiligi ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini buzadi. Ayniqsa, avtomobilsozlik, elektronika va farmatsevtika kabi tarmoqlarda import komponentlariga yuqori darajada bog'liqlik sababli ishlab chiqarish keskin qisqargan. Bu esa yalpi ichki mahsulot (YaIM) o'sish sur'atlarining pasayishiga olib kelgan.

Ikkinchidan, **narxlar darajasining oshishi va inflyatsiyaning kuchayishi** muhim natijalardan biri sifatida qayd etildi. Ta'minotdagi uzilishlar mahsulot taklifining qisqarishiga olib kelib, talab va taklif o'rtasidagi nomutanosiblikni yuzaga keltiradi. Natijada oziq-ovqat, energiya resurslari va sanoat mahsulotlari narxlari oshadi. Bu holat aholining real daromadlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Uchinchidan, **xalqaro savdo hajmining qisqarishi** kuzatildi. Logistika zanjirlaridagi muammolar, transport xarajatlarining oshishi va yetkazib berishdagi kechikishlar eksport-import operatsiyalarini sekinlashtirdi. Natijada ko'plab davlatlarda tashqi savdo balansining yomonlashuvi qayd etildi. Dengiz transportida konteyner yetishmovchiligi va portlardagi yuklama ortishi bu muammoni yanada kuchaytirdi.

To'rtinchidan, **bandlik darajasining pasayishi va mehnat bozoridagi muammolar** yuzaga keldi. Ishlab chiqarish hajmining qisqarishi natijasida ayrim korxonalar ishchi kuchini qisqartirishga majbur bo'ldi. Bu esa ishsizlik darajasining oshishiga olib kelib, ijtimoiy muammolarni kuchaytirdi.

Beshinchidan, **logistika xarajatlarining keskin oshishi** aniqlangan muhim natijalardan biridir. Transport narxlarining oshishi, yoqilg'i xarajatlari ko'payishi va yetkazib berish muddatlarining uzayishi korxonalar xarajatlarini sezilarli darajada oshirdi. Bu esa yakuniy mahsulot tannarxining ortishiga va raqobatbardoshlikning pasayishiga olib keldi.

Oltinchidan, **investitsiya faolligining pasayishi va iqtisodiy noaniqlikning ortishi** kuzatildi. Ta'minot zanjirlaridagi uzilishlar investorlar uchun xavflarni oshirib,

uzoq muddatli investitsiya qarorlarini kechiktirishga sabab bo'ldi. Natijada iqtisodiy o'sish sur'atlari sekinlashdi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari **raqamlashtirish va avtomatlashtirish darajasi yuqori bo'lgan korxonalar ta'minot zanjiri uzilishlariga nisbatan nisbatan chidamliroq ekanligini** ko'rsatdi. Bunday korxonalar real vaqt rejimida ma'lumotlarni tahlil qilish va tezkor qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lib, uzilishlarning salbiy ta'sirini kamaytira oladi.

Umuman olganda, olingan natijalar ta'minot zanjiri uzilishlari qisqa muddatli logistika muammosi emas, balki keng qamrovli iqtisodiy oqibatlariga ega tizimli muammo ekanligini tasdiqlaydi. Bu esa uni chuqur o'rganish va samarali boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

5. Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ta'minot zanjirlari uzilishi zamonaviy global iqtisodiyot uchun tizimli va ko'p qirrali xavf hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bunday uzilishlar nafaqat alohida korxonalar faoliyatiga, balki butun iqtisodiy tizimga keng ko'lamli salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, ishlab chiqarish hajmining qisqarishi, narxlar darajasining oshishi, inflyatsiya bosimining kuchayishi, tashqi savdo ko'rsatkichlarining yomonlashuvi hamda bandlik darajasining pasayishi kabi oqibatlar iqtisodiy barqarorlikni izdan chiqaradi.

Bundan tashqari, ta'minot zanjiri uzilishlari iqtisodiy noaniqlikni kuchaytirib, investitsiya muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa uzoq muddatli iqtisodiy o'sish sur'atlarining sekinlashuviga olib keladi. Ayniqsa, global ishlab chiqarish tizimiga chuqur integratsiyalashgan va import resurslariga yuqori darajada bog'liq bo'lgan mamlakatlar bunday xavflarga nisbatan yanada zaif hisoblanadi.

Tadqiqot davomida aniqlangan yana bir muhim jihat shundan iboratki, zamonaviy iqtisodiyotda samaradorlikka yo'naltirilgan "just-in-time" modeli qisqa muddatda foydali bo'lsada, uzoq muddatda tizim barqarorligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli, bugungi kunda ta'minot zanjirlarini faqat samaradorlik asosida emas, balki barqarorlik va moslashuvchanlik tamoyillari asosida qayta tashkil etish zarurati yuzaga kelmoqda.

Kelajakda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun bir qator strategik yo'nalishlarga e'tibor qaratish muhimdir. Jumladan, ta'minot zanjirlarini **diversifikatsiya qilish**, ya'ni yetkazib beruvchilar va logistika yo'nalishlarini ko'paytirish orqali risklarni kamaytirish; **mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish** orqali tashqi bog'liqlikni qisqartirish; **raqamlashtirish va avtomatlashtirish** orqali logistika jarayonlarini optimallashtirish; hamda **risklarni boshqarish tizimlarini takomillashtirish** orqali ehtimoliy uzilishlarga tayyorgarlik darajasini oshirish zarur.

Shuningdek, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish va xalqaro savdo aloqalarini barqaror

rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, mintaqaviy integratsiya va savdo hamkorligi ta'minot zanjirlarining barqarorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, ta'minot zanjirlari uzilishining iqtisodiy oqibatlarini kamaytirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Faqatgina zamonaviy texnologiyalarni joriy etish emas, balki strategik rejalashtirish va samarali boshqaruv tizimlarini shakllantirish orqali global va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (2023–2025). *Iqtisodiy ko'rsatkichlar to'plami*. Toshkent.
2. Mirziyoyev Sh.M. (2017–2025). *Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz*. Toshkent: O'zbekiston NMIU.
3. Abdug'aniyev A.A. (2021). *Makroiqtisodiyot*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
4. Tojiboyev A.T. (2020). *Logistika va ta'minot zanjiri asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Qodirov B.B. (2019). *Iqtisodiy nazariya*. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
6. Yo'ldoshev Sh.S. (2022). *Xalqaro iqtisodiy munosabatlar*. Toshkent: Iqtisodmoliya.
7. Karimov I.A. (1996). *O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida*. Toshkent: O'zbekiston.